

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

ТОРЯНИК Віолетта - аспірантка ННІ права Сумського державного університету

DOI 10.32782/EP.2023.2.37

Одним із наслідків воєнної агресії Російської Федерації проти України є істотне порушення прав дітей внаслідок фізичного, сексуального та психічного насилля. Відповідно до міжнародних зобов'язань Україна в умовах воєнного стану повинна забезпечити фізичне і психологічне відновлення та соціальну інтеграцію дітей, які стали жертвами збройного конфлікту. Незважаючи на те, що в Україні з 2017 року передбачено надання статусу дитини, яка постраждала від воєнних дій, залишаються невирішеними наступні проблемні питання: законодавчо не передбачено конкретних і достатніх гарантій/пільг саме для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, що позбавляє їх і їхніх батьків сенсу в отриманні такого статусу; порядком надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів не вписано належним чином процедуру набуття такого статусу. Тому метою статті є розробка пропозицій щодо удосконалення правового статусу дітей, які постраждали від воєнних дій, правових механізмів їх адаптації та інтеграції. На основі проведеного дослідження у статті запропоновано створити загальнодержавний реєстр дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; дослідити актуальні потреби дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; за результатами дослідження актуальних потреб ухвалити цільовий нормативно-правовий акт щодо гарантій для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; усунути колізії та прогалини, які є в Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та

збройних конфліктів. Зокрема, такими гарантіями можуть бути: забезпечення безкоштовної психологічної допомоги, підтримки, реабілітації; забезпечення реалізації права на освіту (надання техніки для під'єднання до онлайн-вих уроків, під'єднання до інтернету); додаткові грошові виплати; допомога з професійною орієнтацією. У подальших наукових дослідженнях доцільно проаналізувати проблемні питання забезпечення права дітей, які постраждали від воєнних дій та збройних конфліктів, на отримання грошових компенсацій за завдану моральну шкоду.

Ключові слова: дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, інтеграція, права дитини, гарантії, пільги.

Воєнна агресія Російської Федерації проти України призводить до істотного порушення прав дітей та їх свобод. Значна кількість дітей стали не тільки свідками воєнної агресії, руйнувань, смертей, але й зазнавали психологічного, сексуального насильства, примусового переміщення та депортації на територію держави-агресора.

За проміжною офіційною інформацією ювенальних прокурорів, 512 дітей загинули та понад 1152 отримали поранення різного ступеня тяжкості, 2232 зникли. За даними Національного інформаційного бюро департовано та/або примусово переміщено 19 546 дітей, повернуто лише 387 дітей. Найбільше від воєнних дій постраждало дітей у Донецькій області – 485, Харківській – 300, Київській – 129, Херсонській – 124, Запорізькій – 99, Миколаївській – 97, Дніпропетровській

– 96, Чернігівській – 71, Луганській – 67 [1]. Зазначені результати є проміжними.

За даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінця у Російській Федерації може бути близько 150 тисяч незаконно вивезених з України дітей. Більше 6 тисяч українських дітей перебувають у таборах для «ідеологічного перевиховання» Російської Федерації. За даними з відкритих джерел держави-агресора до Російської Федерації депортовано 744 000 дітей з України [2].

Україна повинна забезпечити не тільки відновлення та захист прав дітей в Україні, на міжнародному рівні, але й і їх інтеграцію, психологічне відновлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблемні питання правового статусу дітей, які постраждали від воєнних дій, досліджували О.А. Біда, А.Б. Блага, М.В. Буроменський, А.П. Бущенко, О.А. Мартиненко, Т.В. Михайліна, Н.М. Оніщенко, П.І. Пархоменко, К. Рашевська, О.В. Сердюк, М.Г. Статкевич, В.М. Стешенко, С.В. Тарабанова, І.С. Щebetун. Проте питання інтеграції дітей, які постраждали від воєнних дій, досліджено фрагментарно. Необхідність удосконалення порядку набуття статусу дітей, які постраждали від воєнних дій, впровадження механізмів їх інтеграції та адаптації вказують на актуальність та доцільність такого дослідження.

Метою дослідження є розробка пропозицій щодо удосконалення правового статусу дітей, які постраждали від воєнних дій, правових механізмів їх адаптації та інтеграції.

Викладення основного матеріалу

У Законі України «Про охорону дитинства» зазначено, що охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, що «має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні» і за-

сади державної політики у цій сфері ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [3].

Основою національного законодавства є міжнародно-правові акти. Зокрема, у Конвенції ООН про права дитини 1989 року, закріплено: 1) право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування (ст. Конвенції); 2) право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання (ст. 8); 3) право не розлучатись з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідно в якнайкращих інтересах дитини (ст. 9); 4) право вільно висловлювати свої думки та шукати інформацію (ст. 12–13); 5) право на свободу думки, совісті та релігії (ст. 15); 6) право на захист закону від втручання або посягання в здійснення її права на особисте й сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність (ст. 16); 7) право на доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до такої інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини (ст. 17); 8) право на особливий захист і допомогу держави дитини, яка позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні (ст. 20); 9) право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб (ст. 24); 10) право користуватися благами соціального забезпечення (ст. 26); 11) право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини (ст. 27); 12) право на освіту (ст. 28); 13) право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у

культурному житті та займатися мистецтвом (ст. 31) [4].

Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе низку зобов'язань стосовно: 1) вжиття заходів для боротьби з незаконним переміщенням і поверненням дітей із-за кордону (ст. 11); 2) захисту дитини від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (ст. 34); 3) вжиття заходів щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі (ст. 35); 4) забезпечення того, щоб жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поведження чи покарання, не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином, отримала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також на гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку (ст. 37) [4].

Ці положення Конвенції ООН про права дитини набули відображення у національному законодавстві.

Окремі з прав дитини, закріплених у Конвенції ООН про захист прав дитини, зокрема, положення про право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки (ст.8) та право не розлучатись з батьками всупереч їхньому бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини (ст. 9), набули актуальності в контексті воєнного стану з огляду на численні порушення прав дитини через незаконне вивезення українських дітей на територію РФ та Білорусі, а також необхідність дотримання інтересів дитини під час евакуації з зони бойових дій.

Відповідно до ст. 30-1 Закону України «Про охорону дитинства» держава вживає всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними та возз'єднання

їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон [3].

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування першочергово проводять відселення дітей, які опинилися чи можуть опинитися у зоні воєнних дій чи збройних конфліктів, до безпечних районів.

Відселення дітей проводиться разом з батьками, законними представниками або, за їхньою згодою, без супроводження чи з іншими особами.

Це зумовило вжиття Україною таких заходів, як створення Державного порталу розшуку дітей «Діти війни», на якому координуються зусилля органів державної та місцевої влади, правоохоронців і суспільства для допомоги дітям, що постраждали через повномасштабну збройну агресію Російської Федерації, створення державних центрів для роботи з дітьми, яких повернуто з Російської Федерації і Білорусі.

Також у Конвенції ООН про права дитини містяться положення, які передбачають здійснення державою обов'язків стосовно забезпечення прав дитини під час збройного конфлікту, на підставі чого можна стверджувати про наявність ще одного рівня прав дитини, які безпосередньо зумовлені воєнним станом: право на статус біженця, право на захист у збройному конфлікті, який включає в себе дотримання стосовно такої особи норм гуманітарного права, зокрема, у частині заборони залучення дітей до військових дій, заборони депортації; право на участь у заходах для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою збройних конфліктів.

Зокрема, відповідно до ст. 22 Конвенції ООН про права дитини держави-учасниці вживають необхідних заходів, щоб забезпечити дитині, яка бажає одержати статус біженця або яка вважається біженцем, відповідно до застосовуваних міжнародним або внутрішнім правом і процедурами, як тій, що супроводжується, так і тій, що не супроводжується її батьками або будь-якою іншою особою, належний захист і гуманітарну допомогу в користуванні застосовуваними

правами, викладеними в цій Конвенції та інших міжнародних документах з прав людини або гуманітарних документах, учасниками яких є зазначені держави [4].

Крім цього, згідно зі ст. 38 Конвенції ООН про права дитини держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання. Держави-учасниці вживають усіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу до збройних сил. При вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, держави-учасниці прагнуть віддавати перевагу особам більш старшого віку. Згідно зі своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких зачіпає збройний конфлікт, та догляду за ними.

Оскільки Конвенція ООН про права дитини регламентує лише мінімальні гарантії прав людини, стосовно цих норм доцільно наголосити, що в Україні особа до 18-річного віку вважається дитиною, а тому не може бути призвана до армії або залучена до участі в бойових діях. Захист прав дітей, які постраждали від воєнних дій в Україні, регулюється Законом України «Про охорону дитинства», згідно зі ст. 30 якого участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни забороняються.

Також згідно зі ст. 39 Конвенції ООН

про права дитини держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для сприяння фізичному і психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Однією з проблем адаптації та інтеграції дітей, які постраждали від воєнних дій, є відсутність закріпленого на законодавчому рівні моніторингу потреб дітей та механізму їх оцінки на рівні закладів освіти. В Україні відсутні державні центри реабілітації дітей, які постраждали від воєнних дій, у тому числі тих, які були депортовані або перебували у полоні. Зазначене вказує на невиконання Україною ст. 39 Конвенції ООН про права дитини.

Дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій, додатково може мати статус внутрішньо переміщеної особи або дитини-сироти; дитини, позбавленої батьківського піклування. Тому доцільно системно проаналізувати пільги, передбачені законодавством всім перерахованим категоріям і конкретизувати, які саме пільги передбачено для дитини, що постраждала від воєнних дій.

Процедуру набуття статусу дитини, яка постраждала від воєнних дій, прописано на рівні підзаконного нормативно-правового акту - Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 268 з наступними змінами та доповненнями [5].

Порядок визначає три види насильства над дітьми: фізичне, сексуальне та психічне.

Право на отримання статусу дитини, постраждалої внаслідок воєнних дій та збройного конфлікту, має особа, яка на момент недосягнення нею повноліття пережила наступне: отримала під час воєнних дій, збройних конфліктів, збройної агресії Російської Федерації поранення, контузію, каліцтво; пережила фізичного, сексуального насильства; була жертвою викрадення або незаконного вивезення за межі України; залучалась до участі у діях воєнізованих чи

збройних формувань; незаконно утримувалась, у тому числі в полоні; зазнала психологічного насильства.

Статус надається органом опіки та піклування за фактичним місцем проживання дитини як внутрішньо переміщеної особи, за місцем звернення, або за місцем виявлення такої дитини місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування.

Аналіз зазначених нормативно-правових актів вказує на наступні проблемні питання: законодавчо не передбачено конкретних і достатніх гарантій/пільг саме для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, що позбавляє їх і їхніх батьків сенсу в отриманні такого статусу. Порядком надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів не виписано належним чином процедуру набуття статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій.

Є недоцільним об'єднання великої кількості категорій дітей з різними підставами набуття такого статусу за спільною процедурою. Оскільки факт психологічної травми не потребує доведення, то доцільно передбачити автоматичне набуття статусу дітей, які постраждали від воєнних дій всім дітям за роком народження. У той же час, для дітей, які зазнали фізичного, сексуального насильства, примусової депортації, потрібні додаткові гарантії захисту, відновлення прав та надання допомоги з адаптації та інтеграції.

Внаслідок того, що на підтвердження статусу дитини, яка постраждала від воєнних дій, видається витяг з рішення виконкому відповідного органу місцевого самоврядування, після повномасштабного вторгнення Російської Федерації та окупації низки територій України, виникла проблема відновлення втрачених або знищених документів про підтвердження такого статусу. Адже деякі органи місцевого самоврядування не змогли вивести архівні документи, на сайтах органів місцевого самоврядування відсутні рішення виконкомів за попередні роки. Фактично, відсутня правова процедура відновлення документів про підтвердження статусу дитини, яка постраждала від воєнних дій.

На підставі вищевикладеного, представляється доцільним: створити загальнодержавний реєстр дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; дослідити актуальні потреби дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; за результатами дослідження актуальних потреб ухвалити цільовий нормативно-правовий акт щодо гарантій для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; усунути колізії та прогалини, які є в Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Зокрема, такими гарантіями можуть бути: забезпечення безкоштовної психологічної допомоги, підтримки, реабілітації; забезпечення реалізації права на освіту (надання техніки для під'єднання до онлайн-уроку, під'єднання до інтернету); додаткові грошові виплати; допомога з професійною орієнтацією. У подальших наукових дослідженнях доцільно проаналізувати проблемні питання забезпечення права дітей, які постраждали від воєнних дій та збройних конфліктів, на отримання грошових компенсацій за завдану моральну шкоду.

Література

1. Діти війни. Статистичні відомості. Офіс Генерального прокурора України. URL : <https://childrenofwar.gov.ua/>.
2. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL : <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/>
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
4. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
5. Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>.

SUMMARY

One of the consequences of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine is a significant violation of children's rights due to physical, sexual, and mental violence. By international obligations, Ukraine, under martial law, must ensure the physical and psychological recovery and social integration of children who became victims of armed conflict. Even though since 2017, Ukraine has provided for the granting of the status of a child who suffered from military actions, the following problematic issues remain unresolved: the law does not provide for specific and sufficient guarantees/benefits specifically for children who have suffered as a result of military actions and armed conflicts, which deprives them and their parents of the meaning of obtaining such a status; the Procedure for granting the status of a child injured as a result of hostilities and armed conflicts does not correctly describe the Procedure for acquiring such status. Therefore, the article aims to develop proposals for improving the legal status of children affected by military actions and legal mechanisms for their adaptation and integration. Based on the conducted research,

the article proposes to create a national register of children who suffered as a result of military operations and armed conflicts to investigate the actual needs of children who suffered as a result of hostilities and armed conflicts; based on the results of the research of actual needs, adopt a targeted normative legal act on guarantees for children who have suffered as a result of military actions and armed conflicts; eliminate conflicts and gaps in the Procedure for granting the status of a child who suffered as a result of hostilities and armed conflicts. In particular, such guarantees can be the provision of free psychological assistance, support, and rehabilitation; ensuring the realization of the right to education (providing equipment for connecting to online lessons, connecting to the Internet); additional cash payments; and help with professional orientation. In further scientific research, it is expedient to analyze the problematic issues of ensuring the right of children affected by hostilities and armed conflicts to receive monetary compensation for moral damage.

Keywords: a child suffering from hostilities and armed conflicts, integration, child rights, guarantees, benefits.